

Staročeské překlady *Rozmluvy*
Panny Marie a svatého Anselma
o umučení Páně

Ágnes Korondi

Maďarská výzkumná síť – Széchényiho národní knihovna,

Fragmenta et codices výzkumná skupina

<http://www.fragmenta.oszk.hu>

Historický text a jeho interpretace

Kozojedy, 18–20. října 2023

Počátky současného výzkumu

- tříletý projekt financovaný Maďarskou akademií věd (Výzkumné stipendium János Bolyai)
 - *Lidové a latinské pašijové vyprávění v pozdně středověkém Maďarsku a východní střední Evropě*
- jeden z maďarských textů, se kterými pracuji, je částečný překlad *Rozmluvy Panny Marie a svatého Anselma o umučení Páně*

Iesus Maria
Respondez as nu nemes meonk
Iesusnak Cristusnak as em Jentn
hatalazol es kennvarol malo em
lekezetn Jentn Anselmus Doctor
mala assonvimek Marianak
Em tanvivanya, wznak newebe

Szent Anselmus sok ydeme foom
an, szentmakkal ymadfagokmat es
kevtkemel kezis mala vodoog zis ma
ziath, nooy em nekis megh icentene
Nykepen as o Jerecetw fia Epus us
us kennvarol wolna, kmek eoy ideben
Vodoog Anva megh yelenek, es estn

Počátek *Rozmluvy Panny Marie a svatého Anselma* v rukopisu Apor (Sfântu Gheorghe, Rumunsko, Székely národní museum, A. 1330), s. 199

APPENDIX SPURIORUM

DIALOGUS¹

BEATE MARIE ET ANSELMI DE PASSIONE DOMINI

Sanctus Anselmus longo tempore cum jejuniis, lacrymis et orationibus gloriosam Virginem exoravit ut ei revelaret qualiter ejus filius passus est. Tandem beata Virgo ei apparuit et dixit: Tanta et talia passus est dilectus filius meus, quod nullus sine lacrymarum effusione dicere potest². Tamen, quia glorificata sum, flere non possum: ideo tibi passionem mei filii per ordinem³ explicabo. Beatus ergo Anselmus quæsit per singula et beata Maria ad singula respondit⁴.

CAPUT PRIMUM⁵.

De traditione Christi ac ejus oratione in horto.

ANSELMUS. Dic mihi, charissima domina, quale fuit initium passionis filii tui?

MARIA. Quando⁶ filius meus a cœna facta cum discipulis suis⁷ surrexit, Judas Iscarioth sacerdotum principes adiit, et filium meum tradens, pro triginta denariis vendidit⁸.

A. Quales fuerunt illi denarii?

M. Ismaelitici quibus etiam Joseph⁹ venditus fuit ante quatuor millia annorum, et hereditaria¹⁰ successione fuerant devoluti¹¹ ad illos Judæos qui filium meum emerunt, et unusquisque denarius

VARIE LECTIONES.

¹ Collatus est cum *ms Thuano 519 ms* Planctus beate Mariæ virginis ad Anselmum de passione Domini. ² Beatus Anselmus episcopus longo tempore jejuniis, lacrymis et orationibus gloriosam Virginem exorabat, ut ei dilecti filii sui passionem dignaretur perfectius revelare; cui tandem apparens beata Virgo dicebat: Tanta et talia passus est meus filius prædilectus quod nullus fidelis sine lacrymarum effusione potest exprimere. *ms* Sanctus Anselmus longo tempore cum lacrymis, et orationibus, et jejuniis rogavit sanctam Mariam virginem, ut ei revelaret qualiter ejus Filius passus est. Tandem beata Virgo sibi apparuit, et dixit. Tanta et talia passus est dilectus filius meus quod nullus sine lacrymarum effusione dicere potest. ³ Tamen quia glorificata sum, amplius flere non possum, et ad preces tuas et pro salute multorum tibi pas-

valuit docem usualis¹². Judas vero ita avarus fuit quod, quando denarios vidit, Christum pro eis vendidit¹³, et licet Christus ei prædixisset sæpius, tamen ille Judas per hoc non fuerat emendatus¹⁴.

A. Fuisti tunc cum filio tuo et discipulis¹⁵ ejus?

M. Non; sed scias quod quando¹⁶ filius meus cœnaverat, et pedes¹⁷ discipulorum lavaverat, et corpus suum et sanguinem discipulis dederat¹⁸, et dulciter prædicaverat, ac Judas pontifex adierat, filius meus de monte Sion cum discipulis suis per portam ad natatoriam¹⁹ Siloe, ubi erat hortus, quem introivit, et, discipulis dormientibus, ascendit ad montis Oliveti pedem, quantum ad jactum lapidis a discipulis, et oravit sic Patrem: *Exaudi²⁰ me, Domine, quoniam benigna est misericordia tua; secundum multitudinem miserationum tuarum respice in me. Ne avertis faciem tuam a puero tuo²¹ quoniam tribulor, velociter exaudi me. Intende animam meam et libera eam, propter inimicos meos eripe me (Psal. lxxviii, 17, 19).*

A. Quare oravit?

M. Propter tres rationes. Prima, quia delicate nutritus fuit, utpote filius Virginis et de stirpe regia natus, quia nobiles magis dolent, quando læduntur,

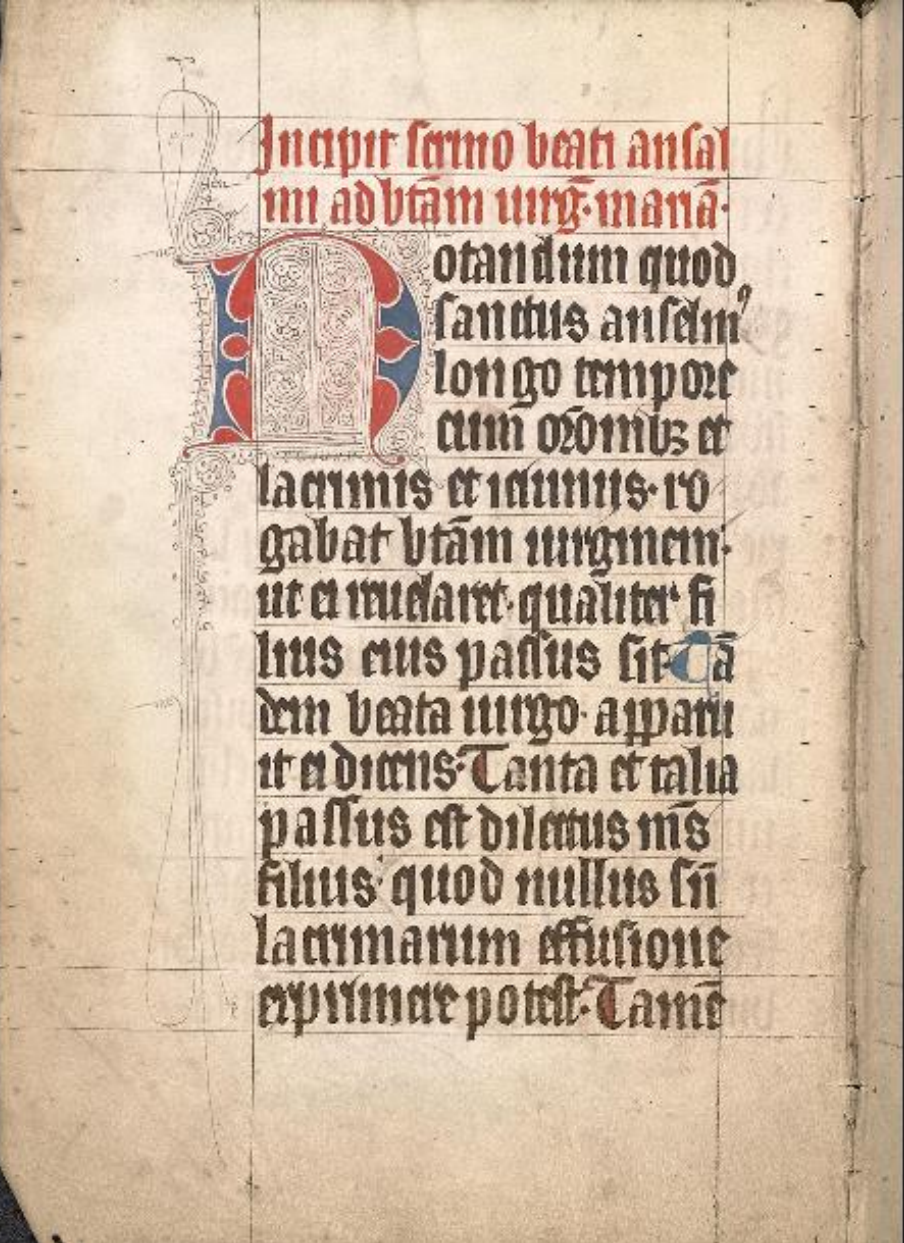
Latinský text

- pod různými tituly: *Dialogus Beatae Mariæ et Anselmi de passione Domini/ Planctus Mariæ et Anselmi de passione Domini / Lamentatio sancti Anselmi de Passione Domini / Colloquium cum beata virgine de passione Christi / Passio Christi secundum Anselmum / Interrogatio sancti Anselmi / Interrogativa sancti Anselmi* etc.
- pramen latinského textu: *Quis dabit...* traktát připisovaný svatému Bernardovi
 - výtah z kázání Ogleria de Locedio/Lucedio/Tridino
- datum vzniku: 1239 *terminus post quem* (Kristova trnová koruna je ve vlastnictví francouzského krále); nejstarší rukopisy z konce 13. a začátku 14. století
- Amy Neff: německý nebo středoevropský františkánský původ

Patrologia Latina, svazek 159,
sloupce 271–272

Edice/rukopisy

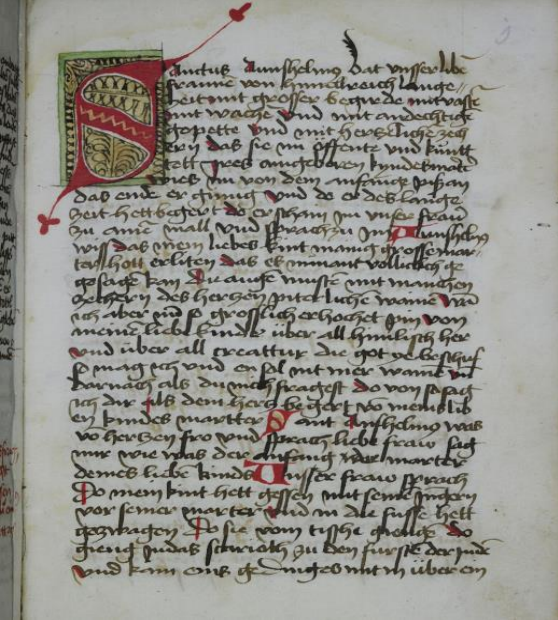
- Migne přetiskl dřívější vydání, jeho vydání není kritické
- mnoho textových variant
- varianty ze středověkého Českého království se liší od vydání v Patrologia Latina
- 143 latinských rukopisů a 21 tisků (více než 237 textových svědků)

Praha, Národní knihovna České republiky, XII.D.10., fol 1v

Německý projekt Anselmus

- Anselmus Project (Ruhr University): projekt digitálních humanitních věd a projekt jazykové historie
- vedoucí projektu: Simone Schultz-Balluff, Klaus-Peter Wegera, Stefanie Dipper
 - 204 rukopisů a 33 tisků ze 14. až 16. století: latinské – 162; **německé – 69**; holandské: 5; anglický: 1

Heiligenkreuz,
Zisterzienserstift,
Cod. 541, fol. 9r

St. Anselmi Fragen an Maria

(Digitale) Erschließung, Auswertung und Edition der gesamten deutschsprachigen Überlieferung (14.-16. Jh.)

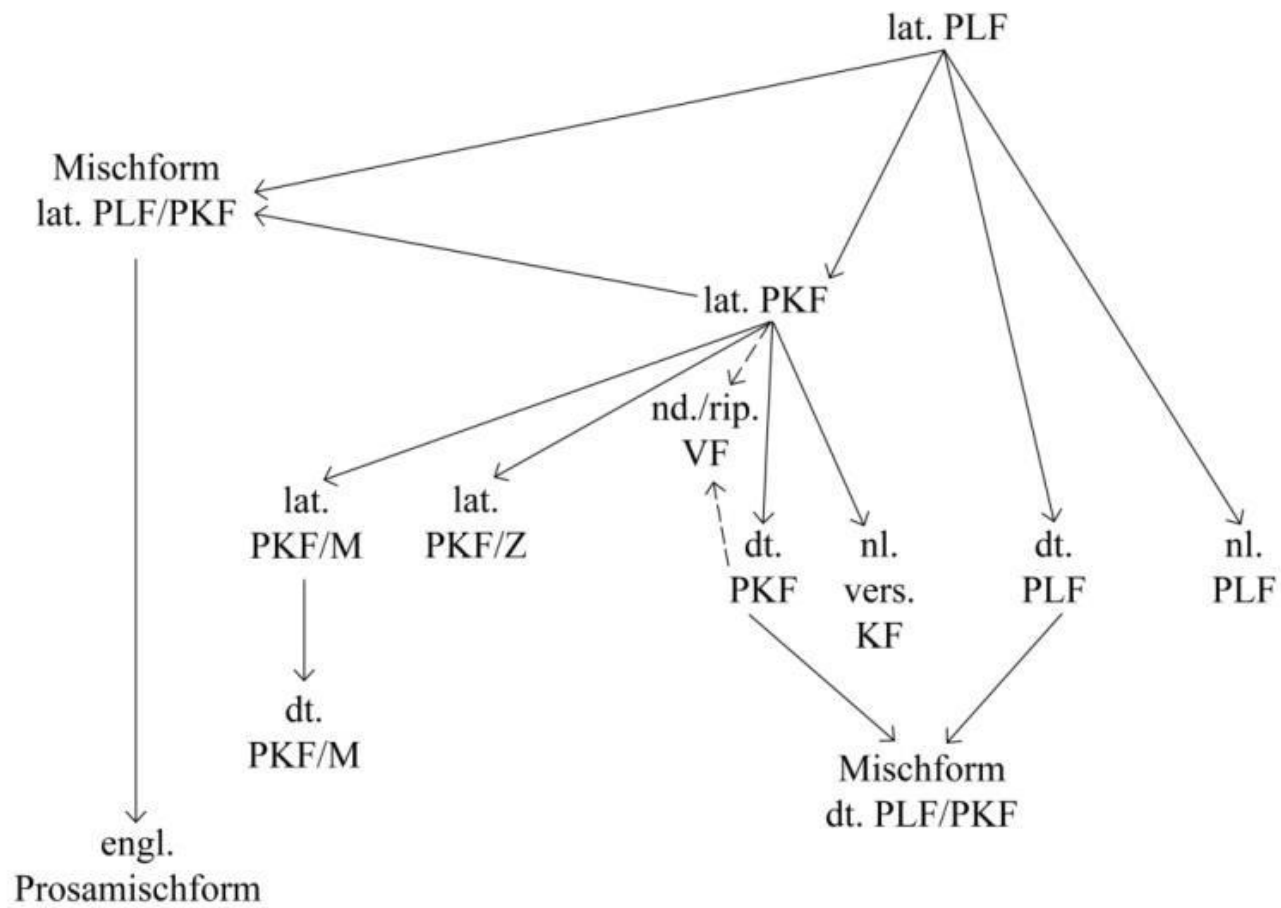
RUB

PROJEKT TEXT ÜBERLIEFERUNG DOKUMENTATION ZUGANG PUBLIKATIONEN MITARBEITER

Das Projekt

Wissenschaftler und Wissenschaftlerinnen aus den Fachrichtungen Germanistische Mediävistik, Historische Sprachwissenschaft und Computerlinguistik haben sich zum Ziel gesetzt, die in deutscher und niederländischer Sprache abgefassten Textzeugen des Passionsdialogs 'St. Anselmi Fragen an Maria' (auch unter dem Namen 'Interrogatio Sancti Anselmi de Passione Domini' geführt) zu erfassen, aufzubereiten und sowohl für Fragestellungen der einzelnen Fachrichtungen als auch für zeitgemäße fächerübergreifende Analysen zur Verfügung zu stellen.

Auf den folgenden Seiten finden Sie unterschiedliche Annäherungsmöglichkeiten an das erschlossene Material, Dokumentationen unserer bisherigen Forschungsergebnisse sowie weiterführende Perspektiven.

Hlavní německé textové typy a jejich latinské prameny podle Detmara Gruberta

- Legende:
- PLF = Prosa-Langfassung (~ 8000-9000 WF; bei den deutschsprachigen Hss.)
 - PKF = Prosa-Kurzfassung (~ 4500 WF in dt. Hss.)
 - VF = Versfassung (ca. 7000 WF, ca. 1250 Verse)
 - Mischform = bei den deutschsprachigen Hss. (~ 6000 WF)
 - PKF/M = Prosa-Kurzfassung mit Ergänzung (Einschub Marienklage)
 - PKF/Z = Prosa-Kurzfassung mit Ergänzung (Einschub Zeugen für Christi Wunderheilung; keine dtsprach. Hs.)

Fassungstypen nach Grubert (aus dem Nachlass)

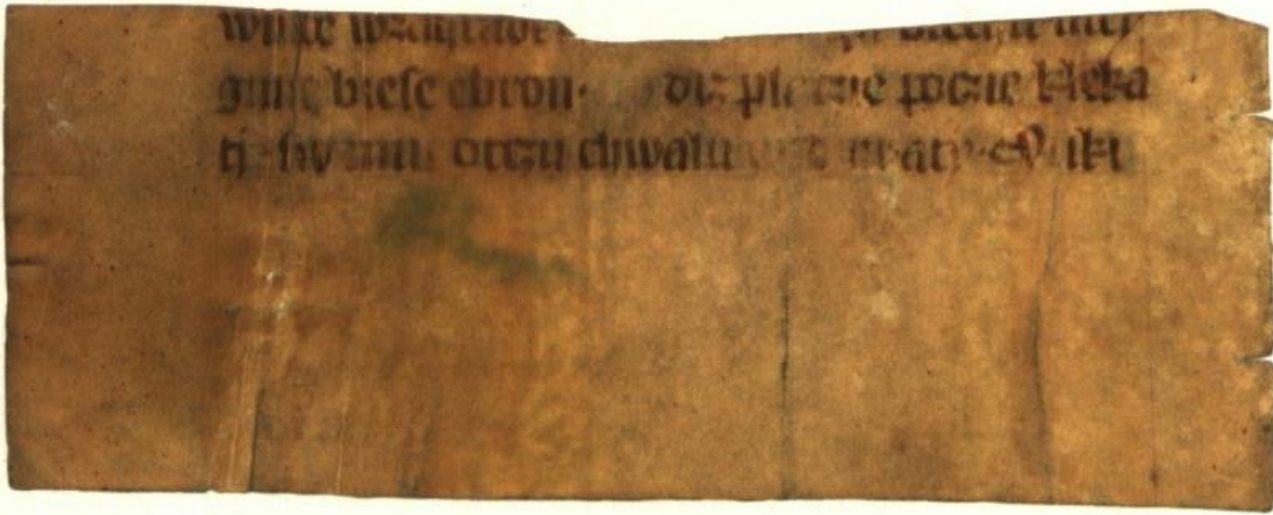
Klaus-Peter WEGERA, *Interrogatio Sancti Anselmi de Passione Domini, deutsch: Überlieferung – Edition – Perspektiven der Auswertung* (Paderborn: Ferdinand Schöning, 2014).

Výzkum českých překladů *Rozmluvy Panny Marie a sv. Anselma*

- Adolf PATERA, „Staročeské zbytky rozmluvy panny Marie a sv. Anselma o umučení Páně“, *Časopis Musea Království českého*, 54 (1880): 344–355.
- *Svatovítský rukopis*, vyd. Adolf PATERA, Praha, Nákladem Matice České, 1886, 159–191.
- Adolf PATERA, „Wiesenberské rýmované zlomky Rozmluvy panny Marie a sv. Anselma o umučení Páně“, *Časopis Národního muzea* 64 (1890): 186–191.
- Adolf PATERA, „Opatovické zbytky staročeské „Rozmluvy panny Marie a sv. Anselma o umučení Páně““, *Časopis Národního muzea* 64 (1890): 191–202.
- Adolf PATERA, „Nově nalezené zbytky staročeského evangelistaře, Anselma a umučení sv. Jiří ze XIV. věku, *Časopis Národního muzea* 74 (1900): 504–512.

České veršované zpracování

Zlomky

- *Jistebnický zlomek*

- Praha, Knihovna Národního muzea, 1 A c 34
- 1 pergamenový list
- $\frac{3}{4}$ 14. století

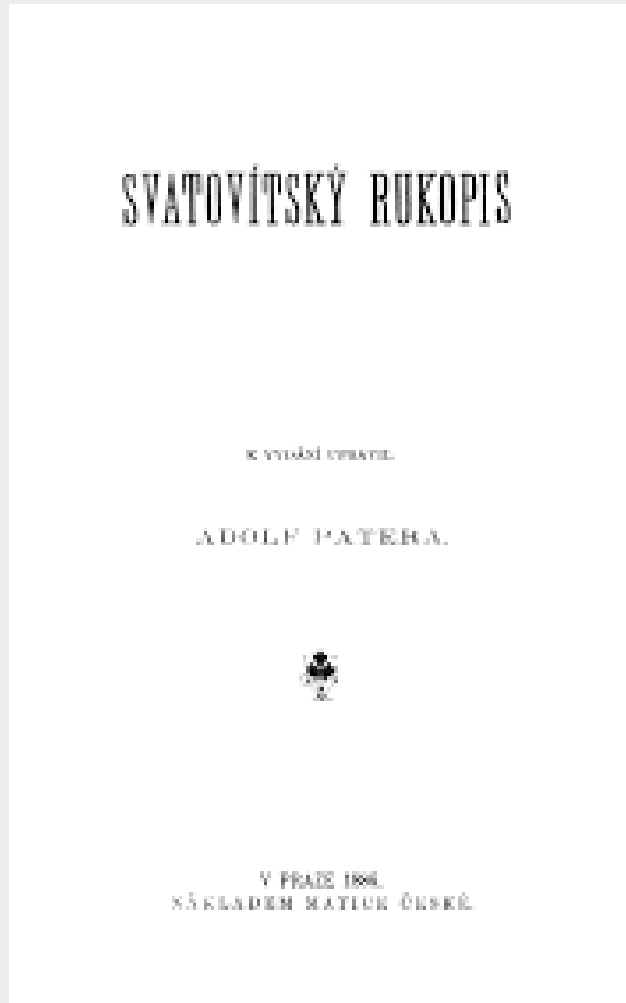

- *Wiesenberské zlomky*

- Brno, Archiv města Brna, fond Knihovna Mitrovského, A 231, s. 127
- 2 pergamenové proužky, zlomky jednoho folia
- 2. polovina 14. století

Delší verze

- Svatovítský rukopis, Praha, Archiv Pražského hradu, fond Knihovna Metropolitní kapituly u sv. Víta, D 84, ff. 46r–57v
 - 106 listy, hlavně české veršované texty: Alain de Lille, *Anticlaudianus*; báseň o smrtedlnosti; báseň o sedmimescietma blázních; báseň o pěti studnicích; *Anselmus*; *Katonovy mravné průpovědi (Disticha Catonis)*; Mariánské písně a modlitby; píseň o sv. Dorotě; slovníky latinsko-české; kázání sv. Augustina proti hádání; latinské průpovědi; o mastech celistivých a hojících; Vidění sv. Brigitty o narození Páně

**Svatovítský rukopis, vyd. Adolf
PATERA, Praha, Nákladem
Matice České, 1886**

Obsahuje Jistebnický zlomek skutečně Anselma? Jiný text nebo jiná verze

Svatovítský rukopis

–

Potom gyde f nymy na horu,
gyelfto flowe olywetu;
[55] Odffed od nych, yakz by mohl
kamenem dowrczy,
Poczye fye otczy bohu f welyku pokoru
modlyty...

(Marya): Bywffe gyz w nemyerne radye,
gyechu gyey w gyedney zahradye.
Srzekffe fye wffyczkny gyednyczy,
[185] Wedechu gey tu vlyczy,
W nyezto proroczy a myftrzy byechu,
W nyez byfkupy a wyborny lyde fedyechu;

Jistebnický zlomek

1r
///země ... jest čso ... o tom věděl,
mně jest nikte nepověděl. [Kristus Marii]
Plakati já vezdy mušu,
moj... oč... neu///,

1v
///vnide, v **zahrádk**... jmě bieše **Ebron**.
... dyž plačě počě klekati,
svému otcu chváluvati.
Muky ///.

Na rozdíl od Jistebnického zlomku jsou
Wiesenberské zlomky blízké Svatovítskému
rukopisu

Svatovítský rukopis

Wiesenberské zlomky

W tu dobu gyeden pannoffye ze wffych
wyfkoczy
y da gyemu polyczek, az fye potoczy,
I profu fye nan tyemyto flowy:
Procz tak odpowyedaff byfkupowy?
[200] lezus gyemu odpowyedye:
Acz gfem ya powyedyel neprawye,
Dolycz toho, fwedyky poftawye;
Pakly czem prawdu powyedyel,
Procz mye tepe, czlolyt gfem tobye zdyel?

[Ia] czo fem za wy mluwyl wfako
acz gfem nepowyedyel prawie
Dolycz toho fwedyky ftawie
Paklyt fsem prawdu powyediel...

Svatovítský rukopis

[205] Opyet ten zyd ze wffyech fye wytule,
Wydrzyew klyn z fwe koffyle,
oczy zawaza lezyffowy,
yako gynemu zlodyeyowy.
Tu gyemu poffygky dawaly
A mezy gyeho oczy plwaly,
me myle dyete newynne tepucze,
Czyelu nocz flyffyeczy wodyecze,
Mezy fobu gym trhagycze,
yako blaznem fye poomyewagycze.

Wiesenberské zlomky

[5] fwaza oczy ihusfowy
yakzto prawye zlodyeyowy
Tomu drzewe byti
...drzewe chtie obiefyti...

Verze Svatovítského rukopisu

Paterův výklad

Ačkoliv se skladatel vůbec věrně drží svého pramene, dovolil si kromě výše uvedeného místa přece ještě dvě odchytky od své předlohy, a sice přidal ve verších 380–385, co se bylo stalo s penězi, které Jidaš Zidům vrátil, při čemž nejspíše použil nějaké staročeské legendy [...]. Druhou odchylku od jeho pramene čteme ve verších 479–498, kde se zmiňuje o věčném Židovi, kterážto zmínka podstatně se liší od jiných posud známých pověstí. Jiné zmínky té ve staročeské literatuře není. Ostatně jest skladatel náš velice neobratný a nejapný, nejapny bez všelikého básnického vzletu a nadání, ačkoliv zajisté mnoho též pokazil písař a snad předělávač, jenž svou nedbalostí mnoho veršů zkomolil, slova a i verše některé vynechal a tím smysl i metrum značně porušil.

(Patera, Starovítský rukpois, s. XXXII–XXXIII.)

Protiněmecké čtení ve srovnání

PL

Svatovítký rukopis

Juda vero ita avarus fuit
quod, quando denarios vidit,
Christum pro eis vendidit, et
licet Christus ei praedixisset
saepius, tamen ille Judas per
hoc non fuerat emendatus.

Iudas byl taky lakomecz,
Nyeterzy tomu chtyely, **by byl nyemecz,**
Tych penyez yakz byl zazryel, tak gych
zadal,
[40] Gynak gych nemoha myety, fweho
fyna boha za nye prodal.
Czafto gyey gyezus z toho kazal,
Awffak nykdy zleho nezkazal.

Legenda o potulném Židovi v rytířském převyprávění

Tehdy gyeden rytyerz yan, –
tyem gmenem byesse gmenowan, –
Zdwyze gyey z toho horzye,
tato slova gyemu tworzye,
Dy: czlowecze, kamos possel?
Tehdy muoy synaczek, obratyw sye,
weczye:
Gyz puoydu od was,
Ale ty mne zde poczakass;
kdyz przydu ku poslednyemu sudu,
Ty wssyeczkny lydy sudyty budu;
To swedeczstwe poznass kazdemu,
Czoz gsu mnye czynyly newynnemu.
Raczte to wssyczkny wydyety,
Dyegy gemu yan wyduczy,

Neb gyst wydyel boha sweho muky,
Spasytele krzestanskeho,
A ten gyst dnes zyw y bude do dne
sudneho;
w gyerusalemye gyst przyebytek gyeho:
Tu gsa, any gyedenye any pytye pozywa,
Gedno na kazdu sobotu tyelo bozye
przygyma.

Patera, 1886, 180–181.

Rytířské mravy v české veršované verzi

*Tu swaty petr, **yako wyerny panossye,**
wytrh mecz, vtye malchowy vcho...* (Patera, 1886, 164.)

- Svatý Petr jako panoš
- + varování před bezmyšlenkovitým používáním zbraní

*S meczy a s kygy wyssly ste na mye yako na zlodyegye,
Ano my sye do was nezdalo,
By na mye sye na gyednoho tolyko syebralo.
Procz sye toho nestydyte?* (Patera, 1886, 164.)

- nerytířské chování

Longinus jako slepý rytíř

PL

Svatovítský rukopis

*Venerunt ergo milites, et primi
fregerunt crura, et alterius qui
crucifixus erat cum eo. Ad Jesum
autem cum venissent, et invenissent
eum iam mortuum, non fregerunt
ejus crura, sed unus militum lancea
latus ejus aperuit, et continuo exivit
sanguis et aqua (Joan. 19,31-34).*

Longynus, rytierz flepy, po wuodczy
pod krzyz przygyde,
kopym prokla bok fwaty: krew a
woda z nyeho pogyde.
[625] krew fwata z nyeho gyeft wyffla
Wffyemu lydu na fpafenye,
A woda fwateho krzfta na vftawenye.
krew po kopy plowyeffe,
A yakz fye ten rytierz oczy dotcze,
gyeho fye zrak ynهد nawraty;
A ten fye f mnohymy k bohu obraty.

Longinus je nazýván v německých veršovaných překladech,
ale tady je jeho příběh delší.

Didaktické dodatky – kazatelské cíle?

PL

Svatovítský rukopis

židovské tradice:

*Judaei ergo (quoniam
parasceve erat) rogabant
ut non remanerent in
cruce corpora sabbato.*

Zydowskeho zakona obyczyey byla,
Aby w zadny welyky swatek tyela na krzyzy neostawala:
[615] Tehdy zyde profyechu pylata, by gym toho przyel,
by w kazdem kofty 1 zlamaly, Aby spyeffe vmrzyely.

[665] **Nykodemus** drahe mafty, yozef nowe platno przynese,
Neb tak po zydowsku obyczyey byeffe:
Maftmy tyelo obmazachu,
Potom platném obwazachu.

PL

*Et dixit illi Jesus: Amen,
amen dico tibi, hodie
mecum eris in paradiso
(Luc. 23,43).*

Svatovítský rukopis

[560] Iezus gyemu odpowyedye: Wyernye
tobye prawy, nycz netagye,
Dnes budelf fe mnu proftrzyed ragye.
Iezus tohoto ragem podarzy
A onoho peklem obdarzy.
Gyednomu byesse dyzmas
[565] A druhemu dychu gezmas;
Gezmas gyeft do pekla fellan
A dyzmas gyeft do ragye pollan.
Gyeden fye znamenawa I kazdy czlowek
kagyczy,
Druhy fye znamenawa czlowek nekagyczy;
kagyczym gye do ragye gyty
A nekagyczym wffyem w peklo fnyty.

Závěry

- veršovaná verze *Rozmluvy Panny Marie a svatého Anselma* není jednoduchý překlad blízký latinské prozaické verzi
- přepracovává text podle určitých cílů, přizpůsobuje se určité veřejnosti
 - přizpůsobené rytířské nebo dvorské kultuře
 - zahrnutí didaktických částí podobných kázání
 - zahrnutí prvků příběhu, které mohou publikum znát z kázání nebo jiných lidových textů
- ideální text pro uživatele, jakým mohl byt bývalý majitel *Svatovítského rukopisu*, jehož vlastnická poznámka je na zádní desce svazku: „*Liber wencesslao de telcz plebanus ecclesie pragensis*“

Děkuji za pozornost!